

Система освіти Радянської Буковини (50-91 роки XX ст.)

І. В. Житарюк, В. М. Лучко, В. С. Лучко

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича м. Чернівці, Україна

Paper received 23.08.20; Accepted for publication 12.09.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2020-236VIII94-19>

Анотація. У роботі досліджуються питання, що стосуються системи освіти, зокрема математичної, Радянської Буковини 50-91 років XX ст., епохи «розвиненого соціалізму» і «горбачовської» перебудови СРСР. Акцентовано на тому, що перебування краю у складі Радянської України зазначеного періоду ознаменувалося запровадженням загального обов'язкового навчання дітей шкільного віку; організаційними заходами щодо ліквідації неписьменності дорослого населення; покращенням якості навчання та підготовкою висококваліфікованих фахівців різних галузей народного господарства і науки, зокрема і математики.

Ключові слова: математика, Радянська Буковина, Радянська Україна, «розвинений соціалізм», система освіти, якість навчання.

Постановка проблем и. Феномен історії освіти Буковини та Хотинщини є, певною мірою, унікальним, оскільки унаочнює процес розвитку і збереження самобутності української національної школи, формування світоглядних засад жителів краю у різні історичні етапи, наприклад, за радянської доби періоду «розвиненого соціалізму» і «горбачовської» перебудови.

Як зазначає В. Роменець «... людина пізнає себе, через історію іде до сучасного, інтенсивніше переживає свою участь у перебігу подій сучасності. Не можна жити в сучасному, не спираючись на минуле і майбутнє. Без цієї умови «тепер» буде порожнім. Справжня повнота змісту «тепер» сягає своїм корінням вічного сучасного» [10, с. 574].

На особливу увагу заслуговує аналіз процесів, що відбувалися у Чернівецькій області епохи «розвиненого соціалізму» в СРСР (60-80 роки XX ст.) і «горбачовської» перебудови наприкінці 80-х років XX ст., – одному з найкращих періодів у розвитку української системи освіти і культури та математичної освіти і науки краю, зокрема, що стосуються принципів системної професійної підготовки науково-педагогічних фахівців у сфері математики, формування української математичної школи тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що у роки комуністичної ідеології більшість інформації про розвиток української освіти, особливо її здобутки та діяльність відомих громадських і освітніх діячів Буковини та Північної Бессарабії, було заборонено, а доступ до неї – закрито. Незважаючи на цензуру з боку влади, в 50-80-ті роки XX ст. науковцями університету видавалися дослідження про історію розвитку і

соціально-економічні проблеми краю, освітні процеси тощо, де вперше було введено в обіг нові матеріали та архівні джерела. Наприклад, в дисертаційних дослідженнях Д.М. Щербини, Р.П. Ростикуса з проблем історії освіти Буковини і західних областей України описано особливості розвитку народної (Д.М. Щербина) та вищої (В.К.Боролюк, Р.П. Ростикус) освіти і науки до 60-х рр. XX ст. за радянських часів.

Вітчизняні науковці В.М. Ботушанський, О.В. Добрянський, Ю.І. Макар, О.М. Масан, Л.П. Михайлина, І.В. Зибачинський та ін. досліджуючи історію розвитку Буковини і Хотинщини висвітлювали й певні освітні аспекти, а І.В. Житарюк – розвиток математичної освіти і науки.

Незважаючи на зазначені наукові дослідження не простежується системний підхід щодо детального дослідження системи освіти в краї епохи «розвиненого соціалізму» і горбачовської відлиги та її аналіз з позицій сучасності.

Метою статті дослідження системи освіти Чернівецької області за радянської доби періоду «розвиненого соціалізму» й «горбачовської» перебудови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реалізація загального обов'язкового навчання супроводжувалася розвитком шкільної мережі в області та кількості учнів у ній. Проте, за урядовим розпорядженням з середини 60-х років XX ст. у краї розпочали укрупнення шкіл, що призвело до їх скорочення (див. табл. 1). При цьому було допущено певні помилки, в результаті чого в багатьох селах області закривали початкові школи, у 1990 р. 89 населених пунктів залишилися без освітніх закладів.

Таблиця 1. Статистичні дані про навчальні заклади Чернівецької області (1954-1991 рр.)

Тип школи	Навчальний рік						
	1954/1955	1957/1958	1959/1960	1969/1970	1978/1979	1989/1990	1990/1991
Початкові	196	155	132	105	62	56	59
Восьмирічні	269	247	251	238	199	157	142
Середні	83	113	110	138	186	222	238
Інші	7	5	10	12	12	14	14
Робітничої молоді	22	29	30	-	-	-	-
Сільської молоді	102	118	65	-	-	-	-
Для дорослих	1	1	1	-	-	-	-
Всього	680	668	599	493	459	449	453
Всього вчителів (тис.)	5,758	6,4	6,9	6,229	10,156	11,611	11,576
Всього учнів (тис.)	103,628	107,8	107,28	136,059	150,523	141,85	143,011

Водночас зменшувалася кількість учнів у школах, що було пов'язано в основному зі зниженням народжуваності, урбанізацією, а також переходом частини учнів на навчання у професійно-технічні училища. У багатьох сільських школах кількість учнів різко скоротилася, а наповнюваність класів стала мінімальною.

Варто зазначити, що в другій половині 80-х років ХХ ст. стали сприятливими умови для розвитку національних шкіл, розроблено програму для зміни їх мовної мережі, що особливо було актуальним для чернівецьких шкіл.

Розширення шкільної мережі потребувало значної кількості вчителів, а тому їх підготовка була одним з головних завдань у галузі народної освіти. Статистичні

дані щодо кількості вчителів та їх освітнього рівня наведено в таблиці 2. З наведених даних прослідковується збільшення чисельності вчителів, а з 80-х років ХХ ст. – зменшення, що було пов'язано зі зменшенням учнівського контингенту, а також переходом учителів у інші сфери діяльності в зв'язку з економічною кризою в країні. Щороку відбувалася якісна зміна складу вчителів, тобто збільшувалася їх кількість з вищою освітою (див. табл. 2).

Органи народної освіти регулярно організовували курси і семінарські заняття для вчителів, до проведення яких залучали викладачів Чернівецького державного університету, співробітників інституту вдосконалення вчителів та кращих учителів області.

Таблиця 2. Статистичні дані про педагогічні кадри Чернівецької області (1954-1991 рр.)

	Навчальний рік					
	1954/1955	1959/1960	1969/1970	1978/1979	1989/1990	1990/1991
Всього працювало вчителів	5758	6900	6229	10156	11611	11576
З вищою освітою	907	1885	3627	7571	9389	9411
З незакінченою вищою	1816	1992	896	498	372	344
З середньою спеціальною та педагогічною освітою	1977	2168	1573	1909	1839	1806
З середньою освітою	813	774	133	178	11	15
З незакінченою середньою	245	81	-	-	-	-

Зазначимо, що покращенню рівня математичної освіти учнів сприяли добротні розроблені навчальні плани і програми з математики, які були однаковими для усіх загальноосвітніх навчальних закладів СРСР (див., наприклад, [7, с. 7; 9], на математику відводилося в середньому 6 год. на тиждень), позакласна робота з математики, вимірвальні роботи на місцевості, збільшення кількості математичних гуртків та централізований підхід щодо їх роботи. Це сприяло успішному навчанню майбутніх студентів ЗВО на спеціальностях, де вивчали математичні дисципліни.

Учительські колективи приділяли значну увагу організації гурткової роботи, оскільки вона була одним із засобів розвитку творчих здібностей учнів тощо [3; 8]. Це давало відповідні результати, наприклад, учні Чернівецької середньої школи № 23, Р.І. Григорчук та Я.С. Крилюк у 1967/1968, 1968/1969 і 1969/1970 н. р. були призерами Республіканської та Всесоюзної олімпіад юних математиків; учень Чернівецької середньої школи № 9 Е.Й. Туркевич у 1970/1971 н. р. – призером Республіканської олімпіади юних математиків. Крім того для відбору здібної до математики молоді функціонувала всесоюзна заочна математична школа [6, с. 305].

Формування кадрів радянської інтелігенції через систему вищих навчальних закладів було одним із важливих питань боротьби за соціалістичні перетворення у західних областях України. Завдання відбудови народного господарства, подальшого розвитку промисловості, сільського господарства, культури, науки, поставлені Комуністичною партією і Радянським урядом, визначили напрямки розвитку і мету вищої школи – основного джерела забезпечення народного господарства висококваліфікованими радянськими спеціалістами.

Кількість фахівців із вищою освітою зросла, напри-

клад, з 9,5 тис. осіб у 1960 р. до 54,5 тис. осіб у 1989 р., а середньою – збільшилася майже в 7 разів і становила 101,7 тис. осіб [1; 3; 5; 12].

Щороку збільшувалася кількість студентів у вищих навчальних закладах Чернівецької області, зокрема і вихідців з місцевого населення, що було запорукою підготовки національно свідомої місцевої інтелігенції. Якщо у 1953/1954 н. р. кількість студентів у вищих навчальних закладах області становила понад 2400 осіб (біля 1500 місцеві жителі), то, наприклад, у 1976/1977 н. р. лише у Чернівецькому університеті їх було біля 10000 [11, с. 150; 12].

Для забезпечення навчального процесу Чернівецькому університету необхідні були кваліфіковані науково-педагогічні кадри. Професорсько-викладацький склад поповнювався як за рахунок інших науково-навчальних закладів країни, так і підготовкою їх через аспірантуру університету. Число аспірантів відповідно складало: у 1950 р. – 16, 1964 р. – 30. За 1946-1980 рр. працівниками університету захищено 400 дисертацій, що значно покращувало науково-дослідну й навчальну роботу. Якщо в 1953/1954 н. р. науково-педагогічну роботу проводили 10 професорів, докторів наук і 91 доцент, кандидат наук, то в 1974/1975 н. р. – 27 і 255, 1990/1991 н. р. – 60 і 400 відповідно [12, с. 21].

Відкриття у регіоні підприємств військово-промислового комплексу, вимагало підготовки відповідних фахівців з природничо-математичного профілю та відкриття галузевих науково-дослідних лабораторій, інститутів, що в свою чергу потребувало розширення шкільної мережі та значної кількості вчителів, а тому їх підготовка була одним з головних завдань у галузі народної освіти.

Зазначений період для математичного відділення фізико-математичного факультету (з 1968 р. математич-

ного факультету) був надзвичайно насиченим у розумінні якісного зростання колективу викладачів, кількості спеціальностей та студентів. Завдяки наполегливій науковій і науково-методичній роботі викладачів О. Боброва, М. Беляєва, Д. Веденяпіна, С. Ейдельмана, С. Івасишена, М. Кириченка, М. Ленюка, М. Матійчука, М. Нагнибиди, В. Рубаника, М. Симонова, М. Фаге, К. Фішмана, Є. Царкова, Ю. Ястебова та ін. якісний і україномовний склад викладачів-математиків щороку зростає, а відповідно зростає й рівень знань студентів. Яскравим прикладом рівня математичної підготовки на факультеті того часу є те, що студент факультету Е.Й. Туркевич у 1973/1974 н. р. став переможцем І Республіканської студентської олімпіади «Студент і науково-технічний прогрес», а в 1974/1975 н. р. – призером ІІ Всеукраїнської студентської олімпіади «Студент і науково-технічний прогрес».

На початку 60-х років ХХ ст. у зв'язку з розвитком кібернетики, військово-промислового комплексу, появою комп'ютерної техніки виник попит на нові спеціальності, пов'язані з використанням електронно-обчислювальної техніки, тому в червні 1962 р. на факультеті було створено кафедру прикладної математики і механіки (ПММ), яку очолив професор В. Рубаник (1917 – 1993), і на якій студенти проходили спеціалізацію з числових методів. У 1972 р. засновано кафедру математичних проблем управління і кібернетики (МПУіК) з викладачів кафедри ПММ зі спеціалізацією з математичного і програмного забезпечення автоматизованих систем управління – завідувач професор В. Рубаник.

У 1963 р. на факультеті почала працювати обчислювальна лабораторія, згодом реорганізована в науково-обчислювальну, яка з 1975 р. була підпорядкована науковій частині. Встановлено в університеті в цей час

і першу обчислювальну машину «Мінськ-14». У 1971 р. однією з перших у ЗВО України введена в експлуатацію ЕОМ «ШЕОМ-4», у 1975 р. – «ЕС-1020», у 1977 р. – «ЕС-1045».

У 1971 р. за підтримки Чернівецького обкому КПУ та математичного факультету було створено Чернівецьку опорну лабораторію № 125 Київського інституту автоматики (виконувач обов'язків завідувача І.Ю. Гатенюк), з 1974 р. – Чернівецький філіал Київського інституту автоматики, з 1985 р. – Чернівецький інститут автоматики, який у 1995 р. реорганізовано у Відкрите акціонерне товариство «СТЕК» [6, с. 313-314].

Науково-обчислювальна лабораторія та Чернівецький філіал Київського інституту автоматики були базою для проходження практики студентів факультету, їх фахового зростання та працевлаштування випускників.

Тематика наукових досліджень на математичному факультеті радянської доби зазначеного періоду залежала, насамперед, від керівників структурних підрозділів і переважно стосувалися теорії диференціальних рівнянь і теорії функцій. За досліджуваного періоду зростає кількість науково-педагогічних кадрів пенсійного та передпенсійного віку, що свідчило про помітне «старіння» науково-викладацького колективу факультету. Крім того, для розвитку фундаментальних досліджень виділявся вкрай малий обсяг фінансування.

Висновки. Освітня і наукова діяльність не може відбуватися ізольовано від соціально-політичних процесів, а відношення науки й економіки, науки і влади завжди були проблематичними. Наука і освіта потребує великих капіталовкладень і не завжди є стовідсотково прибутковими, крім того, вплив їх на суспільне життя суперечливий, тому важлива гуманістична оцінка можливостей науки і освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буковина: історичний нарис / [За ред. С.С. Костишина] В.М. Ботушанський (відп. ред.), О.В. Добржанський, Ю.І. Макар, О.М. Масан, Л.П. Михайлина. Чернівці: Зелена Буковина, 1998. 416 с.
2. Державний архів Чернівецької області (ДАЧО). Ф. Р-763: Відділ народної освіти виконавчого комітету Чернівецької обласної ради депутатів трудящих. Оп. 4. Т. 2. Спр. 581: Перспективний план розвитку мережі загальноосвітніх шкіл і контингенту учнів області на 1959-1965 рр. 102 арк.
3. ДАЧО. Ф. Р-763: Відділ народної освіти виконавчого комітету Чернівецької обласної ради депутатів трудящих. Оп. 8. Спр. 676: Зведені статистичні звіти про початкові, восьмирічні і середні школи за 1969/1970 навчальний рік. 92 арк.
4. ДАЧО. Ф. Р-763: Відділ народної освіти виконавчого комітету Чернівецької обласної ради депутатів трудящих. Оп. 10. Спр. 144: Відомості про кількісний і якісний склад педагогічних кадрів шкіл УРСР за 1968/1969-1969/1970 навчальні роки (є дані по Чернівецькій області). 27 арк.
5. ДАЧО. Ф. Р-3: Чернівецький облвиконком, загальний відділ, 1989-1992 рр. Оп. 4. Т. 8. Спр. 2949: Документи про роботу органів статистики (інформації, довідки, 23 січня – 11 серпня 1989 р.). 100 арк.
6. Житарюк І.В. Розвиток математичної освіти і науки Буковини та Північної Бессарабії (середина ХІХ – поч. ХХІ ст.): Дисертація на здобуття наукового ступеня д-ра іст. н.; спец. 09.00.12 – українознавство. К., 2010. 577 с.
7. Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР / Відповідальний редактор В.Ю. Тараненко. № 10. К.: Радянська школа, 1985. 32 с.
8. Партійний архів Чернівецького обкому комуністичної партії України. Ф. 1: Чернівецький обком компартії України. Оп. 44. С. 44: Довідки та інформації парт органів області про виконання постанов секретаріату, бюро обкому та облвиконкому про роботу навчальних закладів за 1978-1980 рр. 152 арк.
9. Програми середньої загальноосвітньої школи: Математика 5-11 класи / Відповідальний за випуск Г.М. Литвиненко. К.: Радянська школа, 1991. 97 с.
10. Роменець В.А., Манюха І.П. Історія психології ХХ століття: Навчальний посібник. К.: Либідь, 1998. 992 с.
11. Ростікус Р.П. Розвиток і зміцнення вищої школи в західних областях України в післявоєнний період. Чернівці: Вид-во ЧДУ, 1957. 218 с.
12. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Імена славних сучасників / Редкол.: С.В. Мельничук (голова), В.М. Ботушанський та ін. – К.: Світ успіху, 2005. – 287 с.
13. Щербина Д.Н. Развитие народного образования на Буковине. Черновцы, 1961. 283 с.

REFERENCES

1. Bukovina: historical sketch / [ed. by S. S. Kostyshin]. M. Botoshansky (resp. ed.), A. V. Dobzhansky, Y. I. Makarov, A. M. Masan, L. P. Mikhaylin. Chernivtsi: Green Bukovina, 1998. 416 p.

2. State archives of Chernovtsy region (SACR). Ф. P-763: Department of Public Education of the Executive Committee of the Chernivtsi Regional Council of Workers' Deputies. Op. 4. T. 2. Spr. 581: Perspective plan for the development of the network of secondary schools and the contingent of students of the region for 1959-1965 102 s.
3. SACR. Ф. P-763: Department of Public Education of the Executive Committee of the Chernivtsi Regional Council of Workers' Deputies. Op. 8. Ref. 676: Consolidated statistical reports on primary, eight-year and secondary schools for the 1969/1970 school year. 92 s.
4. SACR. Ф. P-763: Department of Public Education of the Executive Committee of the Chernivtsi Regional Council of Workers' Deputies. Op. 10. Ref. 144: Information on the quantitative and qualitative composition of the teaching staff of schools of the USSR for the 1968 / 1969-1969 / 1970 academic years (there are data for the Chernivtsi region). 27 s.
5. SACR. Ф. P-3: Chernivtsi Regional Executive Committee, General Department, 1989-1992. Op. 4. T. 8. Spr. 2949: Documents on the work of statistical bodies (information, references, January 23 - August 11, 1989). 100 s.
6. Zhytaryk IV Development of mathematical education and science of Bukovina and Northern Bessarabia (mid XIX - early XXI centuries): Thesis for obtaining the degree of Doctor of Historical Sciences; specialty 09.00.12 - Ukrainian studies (historical sciences). K., 2010. 577 p.
7. Collection of orders and instructions of the Ministry of Education of the USSR / Editor-in-Chief V.Yu. Taranenko. № 10. K.: Soviet school, 1985. 32 s.
8. Party archive of the Chernovtsy Regional Committee of the Communist Party of Ukraine. F. 1: Chernivtsi Regional Committee of the Communist Party of Ukraine. Op. 44. P. 44: References and information of the parties of the regional bodies on the implementation of the resolutions of the secretariat, the bureau of the regional committee and the regional executive committee on the work of educational institutions for 1978-1980 152 s.
9. Programs of secondary school: Mathematics 5-11 classes / Responsible for the issue of GM Litvinenko. K.: Soviet school, 1991. 97.
10. Romenets V. A., Manoha I. P. History of psychology of the twentieth century: textbook. K.: Lybid, 1998. 992 p.
11. Rostiscus R.P. Development and strengthening of higher education in the western regions of Ukraine in the postwar period. Chernivtsi: the view of the ChSU, 1957. 218 p.
12. Chernivtsi National University named after Yuri Fedkovich. The names of glorious contemporaries / Redcock.: S.V.Melnichuk (head), V.M. Botushansky and others. K.: The World of Success, 2005. 287 p.
13. Sherbyna D.N. Development of National Education in Bukovina. Chernivtsi, 1961. 283 p.

The system of education of Soviet Bukovina (50-91 years of the XX century)

I. V. Zhitaryuk, V. N. Luchko, V. S. Luchko

The paper examines issues related to the education system, in particular mathematics, Soviet Bukovina 50-91 years of the XX c., the era of "developed socialism" and "Gorbachev's" perestroika of the USSR. It is emphasized that the presence of the region in the Soviet Ukraine of this period was marked by the introduction of general compulsory education for school-age children; organizational measures to eliminate illiteracy of the adult population; improving the quality of education and training of highly qualified specialists in various sectors of the economy and science, including mathematics.

Keywords: *mathematics, Soviet Bukovina, Soviet Ukraine, "developed socialism", education system, quality of education.*